

Voluntariat i patrimoni etnològic *

Núria Casas
Dolors Llopart
Sílvia Ventosa

*Museu d'Arts,
Indústries i Tradicions Populars*

El patrimoni etnològic és una eina que ajuda a conèixer aspectes de la cultura material i immaterial d'una comunitat, bàsicament la interacció que es dona entre l'individu i el seu entorn. Els voluntaris sensibles a aquests temes d'identitat comunitària són agents importants de difusió del concepte de salvaguarda del patrimoni, juntament amb els museus d'etnologia.

The ethnological heritage is a tool which helps us to understand aspects of a community's material and immaterial culture, at base the interaction between individuals and their surroundings. Volunteers sensitive to these themes of community identity are important agents for diffusing the concept of heritage preservation, in conjunction with ethnological museums.

Introducció

L'objectiu del nostre treball és el de presentar un model d'anàlisi de la implicació del voluntariat en les tasques relacionades amb el patrimoni etnològic, sobretot les de restitució i difusió.

La proposta que fem considera el voluntariat com un agent de sensibilització de la població en temes de salvaguarda del patrimoni i en la definició, consolidació i difusió de signes identitaris. Per tant, es defineix com un col·lectiu potencial dins l'actual societat civil.

La nostra alternativa segueix el model ja utilitzat en el camp dels serveis socials, dit «*de ayuda y apoyo*» per l'antropòloga Dolors Comas d'Argemí¹. Mitjançant el voluntariat, és a dir el treball no formal, iniciem una via d'acció cultural en el camp del patrimoni amb la incorporació del mecenatge com a suport financer.

Aquesta proposta la fem en el marc general d'una societat pluricultural que es troba paradoxalment entre la tradició i la modernitat, i en un moment en què la pràctica museològica fa que interaccionin el medi ambient, les persones i els objectes i s'allunya dels valors esteticistes decimonònics.

La idea sorgeix en un període de crisi econòmica i de valors ètics i socials, on la vida discorre entre la competitivitat, el consumisme i la menysvalua dels sentits. En el camp de museus, en principi educadors de sensibilitat, les administracions no poden afrontar l'elevat cost que suposa la recollida i la conservació del gran volum de patrimoni col·lectiu. Per altra banda, no hi ha prou treball per a tota la població activa, la joventut pateix

(*) Gràfics:
Gustau Molas

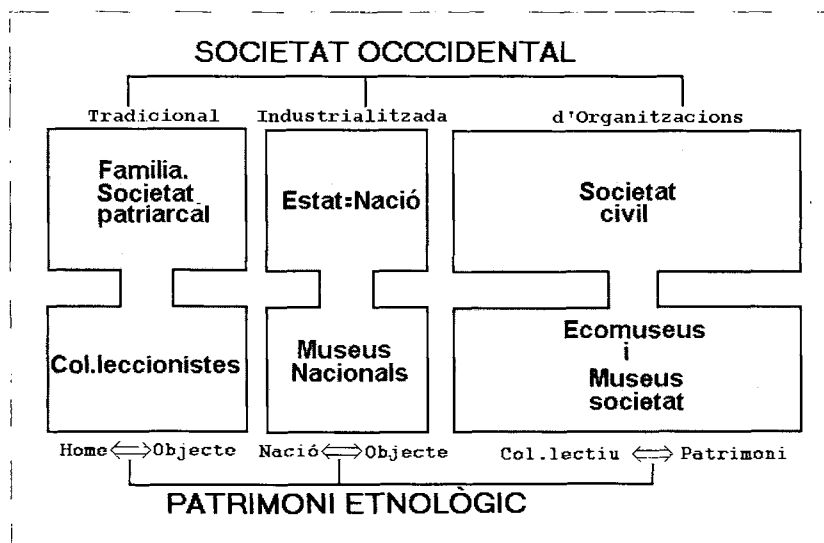
una mancança d'objectius i l'allargament de la vida ofereix també a la societat la capacitat de treball d'un sector de població —els avis— amb una càrrega històrica molt important.

La nostra experiència parteix d'un Museu dedicat a l'etnologia —el Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars de Barcelona, situat en un medi urbà on la societat civil d'origen industrial i mercantilista ha integrat els serveis, el consum, la cultura i l'oci en la seva quotidianitat.

Proporcionar a l'individu les claus comprensives de la seva pròpia cultura i així millorar la seva qualitat de vida és avui possible, i creiem que l'antropologia relacionada amb altres disciplines científiques i tècniques pot tenir-hi un paper important. El voluntariat cultural fomenta de forma bidireccional l'associacionisme, la comunicació intergeneracional i la sensibilitat pel patrimoni propi i aliè. També es constitueix com una font de recursos incontestable en temes de contingut identitari, i com a creador espontani d'opinió crítica.

1. Organització social i patrimoni

En la nostra societat occidental, el concepte de patrimoni, en general, és a dir presa de consciència de l'existència, conservació o preservació, restitució, reutilització i difusió del patrimoni, es troba encara molt arrelat a les tendències i les formes de procedir dels segles XVIII-XIX. En aquell moment, fou l'Estat o la Nació qui assumí totes les responsabilitats en el camp dels béns patrimonials i adoptà una postura paternalista i a la vegada, elitista.

Avui ens trobem amb la contrarietat d'unes administracions migrades de recursos i una forma de heretada que no acaba de concordar amb les necessitats d'una població instruïda, culturalment menys elitista, i en menor grau conscient del ric patrimoni que l'envolta. Aquest fet ens ha portat a reflexionar sobre la relació entre els estaments de poder dins l'organització social i el fet patrimonial.

Quadre 1

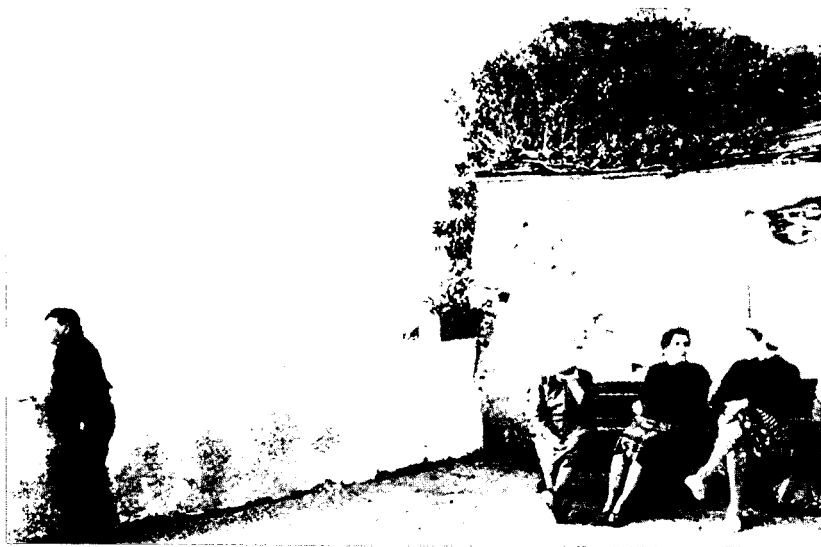
1.1. Família-Societat patriarcal

Observeu que, mentre domina la família en una societat bàsicament patriarcal, sorgeix el col·leccionisme privat. En efecte, anteriorment al segle XVIII, els gabinets de curiositats i de col·leccions d'art i d'arqueologia no podien ser visitats pels ciutadans. Gaudir dels objectes d'art i/o veure els gabinets de ciència i tècnica era reservat als col·leccionistes i als seus cercles més propers.

1.2. Estat-Nació

1.2.1. No és fins a mitjan segle XVIII que, per influència dels enciclopedistes a França, s'afavoreix l'accés del públic a les col·leccions.

1. D. COMAS D'ARCE-MIR. "Sobre el apoyo y el cuidado. División del trabajo, género y parentesco". A: *Perspectivas en el estudio del parentesco y la familia. IV Congreso de Antropología. Tenerife 1993*, pàg. 65-82.

L'antropologia, en combinació amb altres ciències, permet oferir nous recursos als individus per comprendre la seva pròpia cultura i per millorar la seva qualitat de vida. Fotografia: J. L. García, H. M. Velasco [et al.] Rituales y proceso social. Madrid: Ministerio de Cultura, 1991, pàg. 208

Els corrents il·lustrats de l'època fan dels museus llocs d'estudi, de recerca, de prestigi i de complaença. Tal com deia Dolors Ilopart en un article de la revista *Identitats* «eren una reserva important de saber i de bon gust, posada a l'abast d'aquells que podien aprofitar-se'n.» És en aquest moment que es crearen alguns museus nacionals a Europa. L'obertura de jardins de plantes, la mostra d'objectes, de monuments i d'obres d'art fou, sens dubte, un pas en la definició de signes d'identitat.

1.2.2. A Catalunya, aquest moviment en relació amb el patrimoni fou escàs. En el camp de l'etnologia, no fou fins al principi del segle xx que s'incentivà la creació de petits museus a les comunitats locals. En realitat, però, la primera acció que podia significar una intervenció estatal, en aquest cas per part del govern català de la Mancomunitat, fou la creació l'any 1915 de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya que fomentà la conservació d'objectes etnogràfics i de documents visuals. Aquesta iniciativa projectava la imminent fundació

d'un museu nacional d'etnografia que, per diverses causes polítiques i econòmiques, mai no existí.

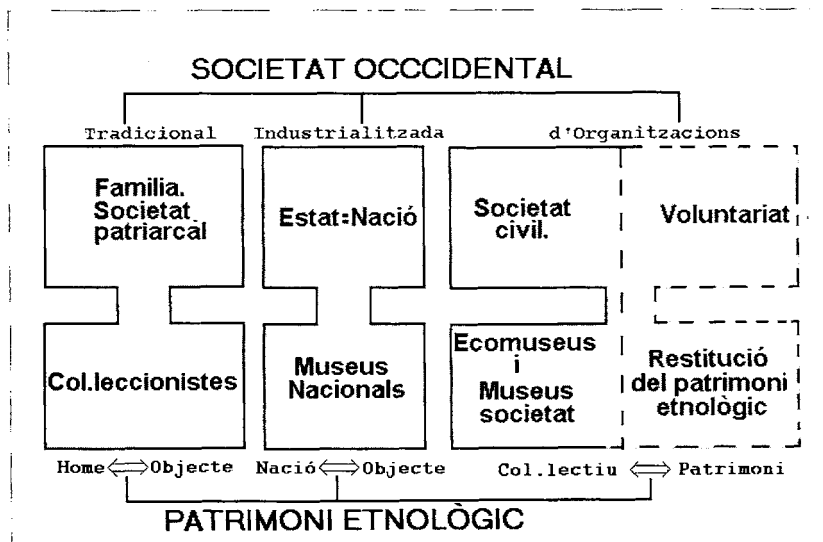
1.2.3. La primera Gran Guerra, 1914-1918, fragmentà l'espai polític europeu, fet que tingué una repercussió en els models culturals establerts fins aleshores i protagonitzats per les grans capitals. Aquestes mantingueren el seu monopoli en temes de patrimoni amb la creació de museus especialitzats –belles arts, arqueològic, història, etnogràfic, etc.– però, a la vegada sorgiren petits nuclis locals monotèmatics i de tendència més localista. En són un exemple els *Heimatemuseen* a Alemanya i els museus regionals de la URSS arrelats a la comunitat. A Catalunya, i més concretament a Barcelona, a l'inici del període franquista es van portar a terme dues actuacions museístiques des de l'Ajuntament, la creació del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares (1942) i el Museu Etnològic de Barcelona (1948). De totes maneres, la ideologia de la dictadura franquista va tenir uns efectes emmascaradors en la cultura tradicional i popular, que convertiren en una entelèquia ahistòrica i acrítica.

1.3. Societat civil

1.3.1. Enfront del poder estatal, s'aniria consolidant la força emergent d'una societat civil, agrupada en sindicats, societats d'ajuda (Creu Roja), associacions reivindicatives, etc. Sota la batuta del liberalisme econòmic es definiria un nou model cultural fonamentat en el reconeixement dels col·lectius de base. Després de la segona Gran Guerra (1939-1945), proliferaren

els Museus d'Història Social. S'instal·laren en zones especialment deprimides, agrícoles i industrials; eren aules de lleure, espais que fomentaven la creativitat i contribuïen a la socialització dels individus. A Catalunya, aquest fenomen no arribà fins a l'adveniment de la democràcia als anys setanta. Amb la necessitat de generar i definir símbols d'identitat, sorgiren un bon nombre de museus locals, especialment en el món rural, alguns dels quals integraren en el seu discurs la interacció entre la història local i patrimoni, el territori i la població. No obstant això, com en d'altres iniciatives endegades durant aquest període, el valor estètic i romàntic de l'objecte ha continuat prevalent per sobre del valor representatiu d'una manera de fer i d'una realitat. Probablement, aquest fet es deu en part a la manca d'estudis antropològics de cultures locals en relació amb la cultura material i el patrimoni.

1.3.2. En el marc de la societat occidental d'organitzacions on el model d'Estat-Nació es veu debilitat, l'individu cerca la seva identitat com a ciutadà d'un país, d'una ciutat, d'un poble. En definitiva, l'individu social vol consolidar uns valors i una nova realitat cultural. El concepte de patrimoni és immers en aquest procés de canvi, prova d'això són les múltiples iniciatives de lleure i de consum que directament hi són relacionades com ara el turisme cultural, els fascicles de gran difusió, els documents informatius, les pel·lícules de temàtica històrica, etc. D'altra banda, les administracions comparteixen, sens dubte, amb les comuni-

Quadre 2

tats l'interès per la salvaguarda i la promoció del patrimoni, però participen preferentment en aquelles accions de caire sensacionalista que, en realitat, no fan més que perpetuar la cultura d'elit. En canvi, aquelles petites intervencions, no impactants, que consciencien realment la població i la impliquen directament, avui no són objecte de debat. Aquest és el cas clar dels museus etnològics que, malgrat tot, són en general considerats creadors de símbols d'identitat, vertebradors d'activitats socioculturals i uns autèntics generadors de teoria museològica.

2. Voluntariat i patrimoni etnològic

Observarem quin paper pot fer el voluntariat en una societat d'organitzacions i més concretament en relació amb el patrimoni etnològic.

2.1. El patrimoni etnològic

El patrimoni etnològic s'entén com un llegat dels nostres antecessors que es compon dels sabers i les habilitats derivats de la vida quotidiana. Aquest llegat ens remet a la

El patrimoni etnològic remet tant a la cultura material com a la immaterial, per la qual cosa pot esdevenir un important instrument d'intervenció social.

Fotografia: Françoise Loux. El cuerpo. Barcelona: J. J. de Olañeta, 1984, pàg. 36

cultura material (entesa com a intervenció de l'home en l'entorn i la creació d'objectes) i a la cultura immaterial (organització social dels grups i de les seves creences), totes dues generades per l'ésser humà en un territori i en un temps històric.

2.2. Els museus etnològics

2.2.1. Els museus etnològics s'ocupen de la transmissió dels sabers de la cultura:

a. Material

Els objectes bidimensionals i tridimensionals són reconeguts, recol·lectats, documentats, conservats, restaurats si és necessari i exhibits per a la seva difusió.

b. Immaterial

La transmissió oral sonora, visual i gestual és formalitzada en suport document, disc, cinta, vídeo, pel·lícula etc. i és conservada i exhibida per a la seva difusió.

2.2.2. Els museus etnològics han de procurar posar l'accent en :

a. Elaborar plans de recerca idonis a la diversitat de materials etnogràfics, en el terreny de la recollecció, de les sales de reserva i de la restauració.

b. Incentivar el treball de camp i l'estudi de la memòria oral per tal d'estendre el coneixement al camp de la cultura immaterial.

2.2.3. Els museus etnològics han de tenir en compte:

a. Fomentar el desenvolupament de grups locals d'acció sociocultural en el camp de la restitució del patrimoni

b. Cooperar de forma interactiva amb d'altres entitats i organitzacions dedicades a la cultura social.

d. Assessorar la intervenció de la societat civil en accions sobre el patrimoni.

2.3. Conclusions

2.3.1. Considerem que benestar significa quelcom més que creixement econòmic i consum, la qual cosa significa establir una relació menys agressiva amb el nostre entorn .

Davant aquesta situació, nosaltres pensem que els estudis antropològics poden ajudar a entendre la relació Home-Natura-Cultura material.

2.3.2. En aquesta relació Home-Natura-Cultura material, l'individu social ha sabut incorporar els factors «espai i temps» i es troba molt més sensible als temes relacionats amb la història local.

Davant d'aquest fet, nosaltres responem que els museus etnològics s'ocupen dels sabers i les habilitats en el temps i en l'espai.

2.3.3. L'existència de dos sectors d'edat desocupats, els joves per manca de treball i els avis pel fet de tenir una esperança de vida més llarga després de la jubilació, és un fet.

Conscients de la realitat que ens envolta, nosaltres diem que el manteniment d'aquests dos grups de població suposa a la societat un cost econòmic que pot ser compensat mitjançant el treball no formal.

2.3.4. Les administracions no poden afrontar les exigències tècniques de la preservació i la difusió del patrimoni.

Davant d'aquest procés irreversible i sabent que les administracions no faran més del que fan, insistim a considerar la importància del voluntariat, com a treball no formal (sense afany de competir amb el treball remunerat) tot pensant a incorporar la seva energia en el camp de la restitució i la difusió del patrimoni.

2.3.5. El voluntariat té la possibilitat de participar en la recerca i la difusió de temes relacionats amb els sabers de la cultura i en el marc de noves fonts de financiació (mecenatge).

Nosaltres creiem que aquest fet, pot incidir positivament en la societat tot fomentant entre la població:

a. La presa de consciència de la problemàtica ecològica, cultural i social.

b. La creació de museus etnològics actius.

c. La confecció de treballs antropològics sobre grups i comunitats locals.

d. La creació de signes d'identitat respectant les particularitats de cada grup i de cada individu.

e. L'acceptació i l'interès per les comunitats alienes. Lluita contra la xenofòbia i el racisme.

f. La formació social en els valors de la sensibilitat i de la solidaritat, tot adquirint experiència de treball comunitari.

Des del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars de Barcelona, s'estan portant a terme diverses accions d'assessorament en iniciatives de voluntariat, sorgides de forma espontània en alguns barris de Barcelona i a l'extraradi.

L'accés al benestar social de la població permet construir nous modes de relació amb l'entorn i establir noves polítiques socioculturals. Fotografia: Françoise Loux. El cuerpo. Barcelona: J. J. de Olañeta, 1984, p. 27